

Wstęp

Szkoła Nauk Politycznych była instytucją edukacyjną oferującą studentom dwuletnie kursy poświęcone tematyce politologicznej, uzupełniające i pogłębiające główny tok ich studiów, które kończyły się – po zdaniu przewidzianych egzaminów – przyznaniem osobnego dyplomu. Istniała ona w latach 1920-1949¹ w strukturach organizacyjnych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Założona i w pierwszym okresie kierowana przez Michała Rostworowskiego, bywa mylona lub łączona z jego wcześniejszą inicjatywą – Polską Szkołą Nauk Politycznych, działającą od 1911 do 1914 r., którą profesor, nie chcąc wkleść się w zależność od kontrolowanego przez władze zaborcze Uniwersytetu, założył i prowadził jako placówkę prywatną². Rostworowski chciał stworzyć akademię kształcącą świadome politycznie kadry obywateli dla odrodzonego państwa polskiego. Szkoła ta wpisuje się w tradycje akademickiego nauczania politologii, które na Uniwersytecie Jagiellońskim sięgają początków XIX w. i wiążą się z powstaniem w 1801 r. w ramach Wydziału Prawa Katedry Umiejętności Politycznych oraz z uczonymi takimi jak Franciszek Kasperek, który, będąc profesorem prawa państwowego, zajmował się zagadnieniami filozofii państwa i prawa, w tym problematyką granic władzy państwowej, i postulował usamodzielnienie się *umie-*

¹ Za faktyczny początek działalności Szkoły uważa się objęcie patronatu nad nią przez Wydział Prawa, co znajduje odzwierciedlenie w aktach SNP określających czas jej działalności na lata 1920-1939. Trzeba dodać, że nie wszyscy badacze zajmujący się Szkołą przyjmują takie ramy czasowe, np. Urszula Perkowska uznaje, że rozpoczęła ona działalność w roku 1921, kiedy zaczęto wykłady.

² Nazwy obu Szkół były używane, zwłaszcza potocznie, niekonsekwentnie i często mylone. Pierwszą z nich – Polską Szkołę Nauk Politycznych z czasów zaborów – nazywano często w skrócie Szkołą Nauk Politycznych. Druga z kolei – Szkoła Nauk Politycznych – używała nazwy swej poprzedniczki aż do 19 IV 1929 r. Istniała pieczęć Szkoły z tą właśnie nazwą, równocześnie funkcjonowała nazwa Szkoła Nauk Politycznych w Krakowie, a na ozdobnych pieczęciach – Szkoła Nauk Politycznych przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (zob. Aneks, pieczęcie). Wydaje się, że wiążąca powinna być nazwa używana w statucie Szkoły, a więc Szkoła Nauk Politycznych. Dla uniknięcia nieporozumień powszechnie nazywano Szkołę Nauk Politycznych z lat 1920-1949 Szkołą Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, w skrócie SNP UJ (w odróżnieniu od wcześniejszej PSNP). Takie właśnie nazewnictwo przyjął jeden z dyrektorów Szkoły, L. Ehrlich, a za nim A. Zięba (*Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 53, 2001, z. 2, s. 213) i taka nazwa – obok ogólnego określenia Szkoła Nauk Politycznych (SNP) – jest tu stosowana.

jętności politycznych jako dyscypliny naukowej. Tej idei poświęcił się Michał Rostworowski, uczeń i od 1903 r. następca Kasparka w Katedrze Prawa Państwowego Wydziału Prawa UJ, absolwent paryskiej Wolnej Szkoły Nauk Politycznych (*École Libre des Sciences Politiques*), który postanowił jej model przenieść do Polski. Udało mu się zaangażować w pracę na jej rzecz wybitnych przedstawicieli różnych pokoleń i środowisk, między innymi Józefa Feldmana, Konstantego Grzybowskiego, Mariana Jedlickiego, Kazimierza Kumanieckiego, Stanisława Kutrzebę czy Macieja Starzewskiego. W dwudziestoleciu międzywojennym Szkoła stała się kuźnią kadr dla państwa oraz miejscem kształtowania obywatelskich postaw, a o sile jej oddziaływania świadczą biografie wielu jej wybitnych studentów, do których należeli między innymi Wojciech Natanson, Ludwik Bar, Jerzy Turowicz i późniejsi profesorowie – Józef Feldman, Stefan Grzybowski, Marian Jedlicki czy Maciej Starzewski. Absolwentem SNP był również Konstanty Grzybowski, który został później wykładowcą Szkoły, a w 1969 r. współtworzył Instytut Nauk Politycznych UJ. W 1946 r. Szkołę reaktywowano, a jej nowym dyrektorem został (związany wcześniej ze Studium Dyplomatycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie) Ludwik Ehrlich. Szkoła przetrwała trzy lata i w 1949 r. została zlikwidowana.

Szkoła Nauk Politycznych, jako element długiej tradycji uprawiania i nauczania politologii na UJ, warta jest gruntownego zbadania. Istnieje zaledwie kilka publikacji, których autorzy podejmowali tę tematykę. Jednym z nich jest artykuł Andrzeja Zięby *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*³, napisany z okazji jubileuszu osiemdziesiątej rocznicy nauk politycznych na Wydziale Prawa UJ. Urszula Perkowska dokonała zestawienia danych statystycznych dotyczących programu nauczania i studentów w artykule *Polska Szkoła Nauk Politycznych 1911-1914, Szkoła Nauk Politycznych 1921-1939*⁴. Krótką notę dotyczącą Szkoły autorstwa Danuty Grodowskiej-Kulińskiej i Leszka Hajdukiewicza zawiera *Inwentarz Akt Wydziałów i Studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850-1939 (1954)*⁵. Leszek Hajdukiewicz napisał także na podstawie akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych artykuł *Geneza i początki Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie*⁶.

Celem tej pracy jest wypełnienie istniejącej luki i ukazanie organizacji oraz programu SNP, środowiska jej studentów, kadry i jej spuścizny intelektualnej. Opisanie SNP jako instytucji wymaga analizy jej statutu, podstaw prawnych, dokumentów programowych, regulaminów, struktury i finansów. Zbadanie programu nauczania

³ *Ibidem*.

⁴ U. Perkowska, *Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69-1938/39*, Kraków 1995.

⁵ D. Grodowska-Kulińska, L. Hajdukiewicz, *Szkoła Nauk Politycznych 1920-1949*, Kraków 1997 oraz M. Barcik, *Polska Szkoła Nauk Politycznych w Krakowie 1911-1914*, [w:] J. Michalewicz (red.), *Inwentarz Akt Wydziałów i Studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850-1939 (1954)*, Kraków 1997.

⁶ L. Hajdukiewicz, *Geneza i początki Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie*, [w:] R. Dutkova, J. Dybiec, L. Hajdukiewicz (red.), *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII-XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, Wrocław 1977.

zakłada analizę ogólnej koncepcji programowej, która wyraźnie ewoluowała, i odtworzenie treści wykładów stanowiących jej realizację. Jeśli chodzi o studentów, celem jest statystyczna analiza tej grupy, opis jej jako pewnego środowiska, a także przedstawienie działalności Koła Uczniów i Absolwentów SNP. Na temat wykładowców zebrano tu dane statystyczne – ilu ich było, kim byli i czym zajmowali się zawodowo, oraz wskazano grupę najmocniej związanych ze Szkołą osób, których wpływ na jej kształt, a także wykształcenie i wychowanie młodzieży był największy.

Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego istniała w dwóch różnych sytuacjach politycznych, gospodarczych, społecznych etc., a to zmusza do osobnego zbadania i opisanie jej w dwudziestoleciu międzywojennym oraz w latach 1946-1949. Celem pracy jest również ukazanie, na ile była ona częścią tradycji uprawiania i nauczania politologii na UJ, do czego konieczne jest porównanie z jej poprzedniczką, Polską Szkołą Nauk Politycznych, a nawet sięgnięcie do czasu powstania na początku XIX w. Katedry Umiejętności Politycznych.

W pracy zaprezentowano także cele SNP, niezrealizowane plany i postulowane projekty jej zreformowania. Zawiera ona też próbę odpowiedzi na pytanie o znaczenie Szkoły dla rozwoju politologii jako dyscypliny naukowej, w tym szczególnie dla tradycji uprawiania tej gałęzi wiedzy na UJ. Punktem wyjścia jest tu więc opis tej instytucji w aspekcie historycznym, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji nauczania nauk politycznych, sięgającej Katedry Umiejętności Politycznych i działalności F. Kasparka. Istotna jest także odpowiedź na dwa pytania – w jakim stopniu pod względem programowym i personalnym SNP odwoływała się do działalności prywatnej placówki z okresu zaborów oraz czy po reaktywacji w 1946 r. była kontynuacją Szkoły z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Istotna jest także odpowiedź na pytanie, jak postrzegano i jak relacjonowano studentom Szkoły w wykładach obraz rodzących się totalitaryzmów. Wyjaśnienia wymaga, czy środowisko intelektualne skupione wokół SNP wypracowało własną metodologię i sposób ujmowania zjawisk politycznych i czy w związku z tym można mówić w tym kontekście o krakowskiej szkole myślenia politycznego.

Podstawowym materiałem źródłowym pracy są dokumenty dotyczące SNP UJ, a także Polskiej Szkoły Nauk Politycznych oraz Katedry Umiejętności Politycznych działającej na Wydziale Prawa UJ, zachowane w archiwum uniwersyteckim. W celu zbadania podstaw prawnych i struktury organizacyjnej SNP UJ konieczne było odwołanie się do aktów normatywnych, w tym przede wszystkim statutów i regulaminów Szkoły. Przeanalizowano także teczki osobowe pracowników Szkoły oraz akta Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych, przekazane do Archiwum UJ przez ostatniego przedwojennego prezesa tego towarzystwa Ottona Beiersdorfa, które nie zostały jeszcze dotąd opracowane. Szczególnie cennym źródłem są publikowane coroczne sprawozdania Koła Uczniów i Absolwentów SNP, których dopełnieniem jest wywiad z O. Beiersdorfem. Jego wspomnienia dostarczają wielu informacji na temat funkcjonowania Szkoły oraz jej studentów. Stenogram wywiadu znajduje się w Aneksie.

Przeanalizowano także dorobek naukowy wykładowców i współpracowników Szkoły. Tematykę i treść przedmiotów można było w znacznym stopniu odtworzyć,

analizując skrypty wydawane nakładem Koła Uczniów i Absolwentów SNP, a oparte na stenogramach wykładów spisanych przez studentów. Niestety, nie wszystkie się zachowały. Pozostała jeszcze analiza publikacji monograficznych, artykułów naukowych, a także książek popularyzatorskich i tekstów prasowych autorstwa profesorów i wykładowców Szkoły oraz ich wspomnień, pamiętników, listów czy przemówień. Pozwoliła ona na poznanie ich dorobku naukowego oraz opinii i poglądów na temat szeroko rozumianych nauk politycznych.

Rozdział pierwszy, o charakterze historycznym, dotyczy genezy Szkoły Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego i obejmuje okres od początku XIX w. do wybuchu pierwszej wojny światowej. Za początek uprawiania i nauczania politologii na UJ można uznać wprowadzenie na Wydziale Prawa w 1801 r. wykładu *Umiejętności polityczne*, który w zamiarze władz zaborczych – ujednolicony w skali wszystkich uniwersytetów monarchii Austro-Węgierskiej – miał służyć indoktrynacji i germanizacji, a dzięki polskim profesorom stał się narzędziem nauczania niezależnego myślenia o polityce. Przełomowe znaczenie dla rozwoju politologii miała aktywność F. Kasparka, który przekonywał o wadze umiejętności politycznych dla współczesnego wykształcenia oraz postulował reformę studiów prawniczych zakładającą szersze uwzględnienie w ich toku nauk politycznych. Wniósł on do kanonu uprawiania politologii zainteresowanie państwem, a także dostrzegł potrzebę pogłębienia badań w obszarze nauk społecznych jako tak zwanych pomocniczych nauk politycznych⁷. Przejęcie po śmierci profesora Kasparka przez M. Rostworowskiego Katedry Umiejętności Politycznych ukazuje istnienie pewnej ciągłości personalnej, opartej na relacji mistrz–uczeń, która również jest elementem tradycji krakowskiej politologii.

Etapem powstawania SNP było założenie przez M. Rostworowskiego Polskiej Szkoły Nauk Politycznych – placówki prywatnej, ale związanej z UJ choćby przez wykładowców w niej profesorów. Inspiracją do powołania tego typu instytucji były studia w paryskiej *École Libre des Sciences Politiques*, której model – oparty na niezależności badań, nauczania i finansów, specyficznej organizacji i ducha wspólnotowym spajającym uczniów i wykładowców – starał się Rostworowski zastosować w warunkach polskich. Szkoła Nauk Politycznych była życiową pasją Rostworowskiego; jego osobowość, doświadczenia życiowe, wykształcenie, a także pozytywistyczne cechy charakteru wyraźnie odcisnęły swoje piętno na krakowskiej szkole politologicznej, której nie sposób zrozumieć bez poznania jego niezwyklej biografii.

Ostatnia część pierwszego rozdziału to opis PSNP (1911-1914) jako poprzedniczki organizacyjnej SNP UJ (1920-1949), ale też instytucji będącej zacznym pewnego środowiska intelektualnego. Przedstawiono w niej sylwetki ojców-założycieli Szkoły, za których obok Rostworowskiego uważano Włodzimierza Czerkawskiego i Władysława Leopolda Jaworskiego, działalność Towarzystwa Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, problemy związane z uruchomieniem i funkcjonowaniem Szkoły, jej rzekome konkurowanie ze związaną ze środowiskami lewicowymi Polską Szkołą Nauk Społecz-

⁷ F. Kasperek, *Prawo polityczne ogólne z uwzględnieniem austriackiego razem ze wstępną nauką o państwie*, t. 1, Kraków 1877, s. 1-5.

no-Politycznych oraz program oparty na trzech działach tematycznych: historyczno-geograficznym, polityczno-administracyjnym i ekonomiczno-statystycznym⁸.

Rozdział drugi poświęcono organizacji SNP UJ w dwudziestoleciu międzywojennym. Analiza aktów normatywnych kształtujących jej ustrój wewnętrzny, w tym przede wszystkim statutów, regulaminów, sprawozdań i dokumentów finansowych, pozwoliła na ukazanie aspektów prawno-organizacyjnych jej funkcjonowania. Ponadto omówiono tu toczącą się w dwudziestoleciu w gremiach kierowniczych Szkoły dyskusję na temat proponowanego przez nią programu nauczania. Po odzyskaniu niepodległości uważano, że ma ona kształcić kadry administracyjne dla odbudowującego się kraju. Po jakimś czasie zaczęto się zastanawiać nad nadaniem jej profilu dyplomatycznego, a w latach 30. poszukiwano inspiracji programowych, analizując sytuację geopolityczną i zastanawiając się nad miejscem Szkoły w sieci polskich i europejskich instytucji tego typu⁹. Ponieważ konkurencyjne placówki zdecydowały się na określone specjalizacje – szkoła warszawska prowadziła studia wschodnioznawcze, wileńska sowietologiczne i poświęcone krajom bałtyckim, a poznańska zachodniosłowiańskie – w szkole krakowskiej zrodził się pomysł specjalizowania się w tematyce związanej z krajami naddunajskimi i bałkańskimi¹⁰.

W rozdziale tym scharakteryzowano również kadrę naukową SNP UJ. Analiza archiwów Szkoły pozwoliła odpowiedzieć na pytania o skład tego grona, jego liczebność, a także wskazać środowiska naukowe i profesjonalne, z których rekrutowali się jej wykładowcy. Zestawienie statystyczne wykładanych w Szkole przedmiotów umożliwiło wskazanie osób najbardziej zaangażowanych w działalność dydaktyczną, to jest wykładających najdłużej lub najwięcej przedmiotów. Ci wykładowcy mieli bez wątpienia największy wpływ na edukację i wychowanie uczniów, byli też najsilniej związanymi z ideą Rostworowskiego, a często z nim samym – w wielu przypadkach byli to jego uczniowie, asystenci, przyjaciele. Można też zaryzykować tezę, że stali się oni trzonem pewnego środowiska naukowego, zapoczątkowując krakowską szkołę politologii. Biogramy tych naukowców, z akcentem położonym na ich działalność w SNP, stanowią część rozdziału drugiego.

Zamyka ten rozdział część przedstawiająca studentów Szkoły. Znajdują się w niej dane takie jak liczba studentów, ich pochodzenie społeczne i geograficzne, procentowy udział w tej grupie kobiet, a także opis działalności Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych. Stowarzyszenie to nawiązywało do tradycji takiej samej organizacji działającej pod zaborami przy PSNP. Za cel stawiało sobie zrzeszenie uczniów i absolwentów SNP UJ, organizowanie wspólnej pracy naukowej, udzielanie materialnej pomocy członkom koła i wytworzenie między nimi towarzyskiej

⁸ Arch. UJ, syg. PSNP 3: Wykłady Polskiej Szkoły Nauk Politycznych: programy i konspekty wykładów, korespondencja z wykładowcami w latach 1911-1915.

⁹ I. Kleszczyński, *Znaczenie Szkoły Nauk Politycznych*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok: 1933/34*, s. 6-8.

¹⁰ Arch. UJ, syg. SNP 2: Organizacja Szkoły Nauk Politycznych UJ w latach 1920-1949: wznowienie działalności, statuty, regulaminy, projekty, Memoriał dyrekcji Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie do dziekana Wydziału Prawa z 24 VI 1933 r.

łączności¹¹. W tej części rozdziału przedstawiono prawne podstawy funkcjonowania KUiA SNP oraz opis jego działalności wyłaniający się z akt uniwersyteckich i szkolnych, a także sprawozdań i Kroniki. Na podstawie wspomnień uczniów i wykładowców Szkoły dokonano tu także próby odtworzenia niepowtarzalnej atmosfery oraz etosu opartego na połączeniu elitarności z duchem wspólnoty.

Rozdział trzeci zawiera analizę programu nauczania SNP z zachowaniem pojawiającego się w dokumentach Szkoły podziału na przedmioty polityczne, ekonomiczne i dotyczące stosunków międzynarodowych. W bloku przedmiotów politycznych dominowały ustrojoznawstwo i konstytucjonalizm, co wyróżniało Szkołę wśród innych tego typu placówek i wynikało zapewne z zainteresowań naukowych Rostworowskiego i jego najbliższych współpracowników. W bloku przedmiotów nazywanych przez Rostworowskiego międzynarodowymi mieściły się dwa główne nurty – pierwszy skupiał się na historii stosunków międzynarodowych, drugi obejmował rozmaite aspekty prawa międzynarodowego. Miały one w założeniu praktyczny i utylitarny charakter, a ich zadaniem było przygotowanie absolwentów do pracy w dyplomacji. W bloku przedmiotów dotyczących gospodarki widać doskonale ewolucję, jaką przeszła SNP w dwudziestolecie międzywojennym. Na początku skupiano się przede wszystkim – wzorem PSNP – na gospodarce polskiej. Przykładami takich przedmiotów są *Płody kopalniane Polski* czy *Statystyka gospodarcza Polski*, które miały się przydać studentom na przykład w przyszłej pracy urzędniczej.

Jak pisał Marek Sobolewski, zasadniczym problemem, wokół którego ogniskowały się w dwudziestolecie dyskusje dotyczące ustroju, władzy i ładu państwowego, była kwestia wyboru pomiędzy demokracją a autorytaryzmem¹². Z dzisiejszego punktu widzenia rodzące się wówczas totalitaryzmy wydają się najważniejszym wyzwaniem badawczym dla politologii. Musiała na nie odpowiedzieć również SNP, szczycąca się stale uaktualnianym programem. Właśnie sposób ujęcia doktryn i systemów totalitarnych w wykładach oraz stosunek do nich jej kadry jest przedmiotem rozdziału czwartego. Kolejne części tego rozdziału dotyczą przemian politycznych i ustrojowych nazistowskich Niemiec, imperialnego oblicza faszyzmu włoskiego oraz obrazu Rosji sowieckiej w wykładach SNP.

Rozdział piąty wykracza poza instytucjonalny wymiar Szkoły i dotyczy istoty źródeł myślenia politycznego pewnej wspólnoty intelektualnej, jak rozumiał krakowską szkołę nauk politycznych M. Sobolewski. Środowisko to nie wytworzyło jednorodnego systemu metodologii badań politycznych, ale z pewnością jego udziałem były naukowa rzetelność i poszukiwanie prawdy o zjawiskach politycznych. Centralną postacią tej grupy był Władysław Leopold Jaworski, a główną oś debaty wyznaczała jego koncepcja normatywna, będąca źródłem inspiracji dla pozostałych naukowców,

¹¹ Arch. UJ, sygn. S III 48: Szkoła Nauk Politycznych przy Wydziale Prawa 1948-1949, 1952, Koło Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych, Statut przedwojennego Koła, maszynopis bez daty, art. 6 i 7.

¹² M. Sobolewski, *Konstanty Grzybowski jako konstytucjonalista i politolog*, [w:] W. Kozub-Ciembroniewicz (red.), *Konstanty Grzybowski – myśliciel sceptyczny*, Kraków 2000, s. 321.

szczególnie tych z młodszego pokolenia. To Jaworski, mimo że nie wykładał w SNP w dwudziestoleciu międzywojennym, często wyznaczał kierunki prowadzonej w niej dyskusji na tematy polityczne. W tym znaczeniu można go uznać za jednego z ojców założycieli krakowskiej szkoły myślenia politycznego, a omówienie jego koncepcji jest częścią rozdziału piątego.

Znając bilans strat wśród wykładowców SNP, można by się spodziewać, że nie odrodzi się ona po drugiej wojnie światowej. Udało się ją jednak reaktywować w 1946 r. pod dyktando związanego wcześniej ze Studium Dyplomatycznym UJK we Lwowie Ludwika Ehrlicha, który skompletował zespół wykładowców złożony po części z osób związanych z przedwojenną SNP, a po części ze swych dawnych współpracowników ze Lwowa oraz przygotował ambitny program nauczania. Jak wynika z deklaracji nowego dyrektora i analizy zaproponowanych wykładów, Szkoła miała odtąd – kontynuując dotychczasowe tradycje nauczania politologii – specjalizować się w stosunkach międzynarodowych. Ehrlich miał nadzieję, że w nowej sytuacji politycznej placówka ta będzie mogła nadal funkcjonować, kształcąc niezaangażowanych politycznie specjalistów potrzebnych do obsługi konferencji międzynarodowych czy placówek dyplomatycznych. Tak się jednak nie stało, a decyzją Ministerstwa Oświaty z 14 lipca 1948 r., po zakończeniu drugiego roku akademickiego 1947/48, zapisy do Szkoły Nauk Politycznych zostały wstrzymane. Mimo tego profesorowie wykładali jeszcze, niejako nieoficjalnie, co najmniej do maja 1949 r. Ten etap historii SNP, jej nowy profil programowy i kadra naukowa zostały opisane w dalszej części rozdziału piątego. Ostatnia część tego rozdziału zawiera opis efektów analizy wykładów prowadzonych po wojnie. Ma to przyczynić się do uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy Szkoła gotowa była poświęcić swą zawsze akcentowaną niezależność naukową i polityczną za cenę dalszego funkcjonowania, oraz pomóc sprawdzić, w jakim stopniu ideologia komunistyczna i marksistowska metodologia zdołały przesiąknąć do jej wykładów i publikacji.